

<https://doi.org/10.62837/2024.8.488>

DƏMİROVA CƏMİLƏ VAQİF QIZI

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

Doktorantura və elmi inkişaf şöbəsinin müdiri

jamiladamirova@yahoo.com

055 734 77 40

SICILIYA ŞƏRQ VƏ QƏRB MƏDƏNİYYƏTİ VƏ TARİXİNİN KƏSİŞMƏSİNDƏ

Açar sözlər: Siciliya ədəbiyyatı, Palermo, Siciliya ərəb ağalığında, İbn Hamdis, Simintar

Ключевые слова: Литература Сицилии, Палермо, Сицилия под властью арабов, Ибн Хамдис, Симинтар

Key words: Sicilian literature, Palermo, Sicily under Arab rule, Ibn Hamdis, Simintar

İslam dininin gəlişi ərəb cəmiyyətində həlli vacib məsələlərlə müşayiət olunur. Bütün ərəb qəbilələrinin vahid bir din ətrafında cəmləşməsi onların vahid xalq olaraq formalaşmasına təkan olur və Ərəbistan yarımadasında dini prinsiplər ilə idarə edilən İslam dövləti - xilafət yaranır. Daha bir vacib hadisə isə ərəblərin vahid bir ümət kimi fütuhata - ətraf ərazilərin istilasına başlaması idi. Bu ərazilərin bəzilərinə xristianlıq, bəzilərinə isə zərdüştlük dini hakim ideologiya idi. Ərəb fütuhatının pik mərhələsi Əməvi xilafəti dövrünə təsadüf edir. Abbasilərin hakimiyyətə gəlməsi ilə fütuhət səngimiş olur. Abbasi hakimiyyətinin ikinci yüzilliyində yerli hakimlər güclənib müstəqil siyasət yeridirdilər. Bu dövrdə ərəb fütuhatlarını tayfa hökmdarları davam etdirirdilər. Onlar arasında Əğləbilər sülaləsinin İtaliyanın cənubundakı Siciliya adasını fəth etməsi diqqəti cəlb edir. Abbasi xəlifəsi Harun ər-Rəşid Şimali Afrikanın idarəsini Əğləbilərə həvalə edir. Onlar Afrikanı itətdə saxlamaqla yanaşı nəzərlərini cənubi İtaliyaya da yönəldir, bu yerləri fəth etmək üçün hərbi yürüşlər edirlər və nəticədə 868-ci ildə Maltanı, 878-ci ildə isə Siciliyanı işğal edirlər [3, 306]. Polermonun əmiri Əğləbi sülaləsindən olan Məhəmməd ibn Abdulla ibn Əğləb olur. O, burada 19 il hökmranlıq edir. Ondan sonra valilik edən Abbas ibn Fadl Yaqubun dövründə ərəblər gəzavət davam etdirib h. 244-cü ildə Qasranıyanı (قصرانية) fəth edirlər [7, 155].

Bu məlumatlar fütuhatın tayfa hökmdarları dövründə nə qədər güclü olmasından xəbər verir. Hərbi yürüşlər yerli əhali üçün ağırlı bir proses idi. Bəzən əhali yerli hakimlərdən gördüyü zülm səbəbi ilə ərəblərə xilaskar kimi baxırdı. Lakin çox keçmirdi ki, yeni ağalar köhnələrdən də zülmkar olduqlarını nümayiş etdirirdi.

Ərəb tarixçiləri bəzən mühüm tarixi hadisələri konkret əhvalatlarla, şəxsi xarakterli məsələlərlə əlaqələndirirlər. Məsələn, Əndəlusun fəthi Yulian adlı bir yəhudinin vestqot hökmdarı Roderiqo ilə düşmənçiliyinin nəticəsi kimi bildirilir. Roderiqo Yullianın qızına təcavüz edir, Yulian qisas almaq üçün Məğribə gedib ərəb qoşunlarının diqqətini İspaniyaya cəlb edir [4, 14]. Siciliyanın fəthində də adanın fəthinin təşəbbüsünün buranın yerli hakimi Euphemius (ərəbcə Fimi) tərəfindən gəlməsi barədə xəbərlər var. Bizans imperatoru Siciliyaya qoşun çıxarmaq istərkən, Fiminin ərəblərdən kömək istəməsi bildirilir. Rəvayətə görə, Fimi gözəl Omonizanı sevmiş, rədd cavabı aldıqda onu qaçırmışdı. Bu zaman yerli əhali Bizans imperatoruna şikayət edir və imperator Fimini cəzalandırmaq məqsədi ilə qoşun göndərərkən Fimi Şimali Afrikaya qaçıb buranın əğləbi kömdarlarından kömək istəyir [6, 32]. Siciliyanın xristian hakiminin təhlükə görərkən müsəlmanlardan kömək istəməsi, bu məqsədlə Qayravana Əğləbi hökmdarının yanına gətməsi təəccüblü deyil. Hadisəyə sevgi motivinin və gözəl qız hekayətinin daxil edilməsi isə tarixçilərin əsərlərini cəlbedici, maraqlı etmək istəyindən irəli gələ bilər.

İlk vaxtlar ərəblər Siciliyaya bir qənimət və sərvət mənbəyi kimi baxırdılar. Lakin zaman keçdikcə fəth edilən ərazilərin çərçivəsi genişləyir. Həmçinin, Afrikanın isti havasından və münaqişələrdən baş götürüb qaçanlar üçün Siciliya gözəl bir məkan idi. Xüsusilə, Polermonun fəthi adanın müsəlmanlaşması yolunda böyük addım oldu. Ərəblər Siciliyanın bu mərkəz şəhərini fəth etməzdən öncə onun ətrafında məskunlaşıb özləri üçün güzəran yaradır, bundan sonra ərəblərin saysız qarətlərindən zəif düşmüş şəhəri fəth edirlər [6, 35].

Siciliya haqqında maraqlı məlumatlar İbn Hauqalın "الممالك والممالك" (əl-Məsəlik və-əl-Məməlik) əsərində cəmlənib. Burada əsas diqqət isə Palermoya (بلرم) yönəlib. Bu şəhər İbn Hauqalı çox maraqlandırdığından o, əsərdə Siciliyaya həsr etdiyi bəhsin sonunda bildirir ki, Siciliya haqqında ayrıca bir kitab yazıb. Lakin bu kitab zamanəmizədək gəlib çatmayıb. Müəllifin Siciliya və Palermo ilə bağlı fikirləri orta əsrlərdə müxtəlif xalqların birlikdə yaşadığı ərazinin xüsusiyyətlərini araşdırmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada Siciliyanın yerli əhalisi ilə yanaşı yaşayan ərəblər, şimali Afrika xalqları və slavyanlar barədə məlumat verilir.

Coğrafi baxımdan Siciliyanın böyük hissəsi dağlıq ərazi idi. Burada qala və istehkamlar var idi. Ən böyük, ərazicə sıx məskunlaşmış şəhər isə Palermudur (بلرم). Palermo bir-birinə sıx şəkildə birləşmiş beş yaşayış sahəsindən ibarətdir. Bu məhəllələr elə yerləşib ki, (yaxın olmalarına baxmayaraq) aralarında bir sərhəd görsənir. Şəhərin quruluşuna baxdıqda buranın müsəlman şəhərlərindən fərqli xarakterdə olduğunu görürük. Müsəlman şəhərlərində adətən hökmdarın iqamətgahı şəhər mərkəzində yerləşir. Şəhər özü isə bu iqamətgahın hasara alınmış ətrafındakı dairələr şəklində olurdu. Hökmdar sarayının ətrafında dairəvi üzük halqası kimi ticarət məhəlləsi yerləşirdi. Daha sonra yaşayış məhəllələri düzülürdü. Şəhər özü qala divarları ilə əhatə olunurdu. Divarların yanında dərin xəndəklər qazılırdı. Bütün bunlardan məqsəd şəhərin düşmən hücumundan müdafiəsini təmin etmək idi [2,

175]. Palermo (بلرم) şəhəri isə hasarla ayrılan beş hissədən ibarətdir. Bu hissələrin ən böyüyü şəhərin öz adı ilə Palermo adlanır. Palermo məhəlləsi hündür daş divarla əhatə olunub. Burada əsasən tacirlər yaşayır [1, 95]. Beləliklə, Siciliyanın ən böyük şəhərinin daş hasarla əhatə olunmuş məhəlləsinin ticarət məqsədi ilə istifadə olunduğunu görürük. Siciliya hakiminin iqamətgahının ticarət məhəllələri kimi güclü qorunmayan bir ərazidə yerləşdiyini görürük. Yəni, ticarət sahəsi oğruların hücumuna məruz qala bildiyindən daha çox qorunurdu, iqamətgah isə yox. İqamətgah şəhərin "Xalisə" adlanan məhəlləsindədir. Bu məhəllə Palermo məhəlləsindən fərqli olaraq daş deyil, taxta divarlarla əhatə olunub.

İbn Hauqalın məlumatlarından o da aydın olur ki, Siciliyanın fars əyalətləri ilə ticarət əlaqələri olub. Buradakı bazarlarda fars şirniyyatı satılırdı. Adı çəkilən əsərdə adada papirus bitməsi barədə də xəbər yer alır. Bu papiruslardan kağız hazırlanması üçün istifadə edilirdi. Eləcə də, papiruslardan kəndir hörüb gəmiçilikdə istifadə edirdilər [1, 98].

Siciliya bir çoxları kimi sufiləri də cəlb edirdi. İbn Hauqal onların Palermoda dəniz sahilində çoxlu ribatları olmasını bildirir. O, ribat əhlinin getməyə başqa yerləri olmadığı üçün buraya sığındığını bildirir. Görünür, onlar islam dünyasının başqa əyalətlərində təqib olunurdular. Bağdadda Həllac Mənsurun edam edilməsi sufilərə münasibətin loyol olmadığından xəbər verirdi.

İbn Hauqalın Palermoda diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də burada müəllimlərin çoxluq təşkil etməsidir. O, burada 300 müəllim olmasını, onların kuttəblərdə dərs deməsini bildirir. Bu müəllimlər öz ağılsızlıqları ilə fərqlənirlər. Sayları çox olsa da, mənfəətləri azdır [5, 120]. Ümumiyyətlə, İbn Hauqalın məlumatlarından Siciliyada ərəb dilinin vəziyyətinin çox da yaxşı olmadığı anlaşılır. Burada insanlar xütbə zamanı iraba riayət etmir, xətalər yapırırlar. Görünür, İbn Hauqal bu fikrində də subyektivliyə meyillidir. Çünki Siciliyadan bir çox görkəmli ədib və şairlərin çıxması məlumdur.

Siciliya barədə maraqlı məlumatlar hifz edən mənbələrdən biri də Yaqut əl-Həməvi əl-Ruminin معجم البلدان (Mucamu-l-buldan) əsəridir [9, 416-419]. Yaqut əl-Həməvi diqqəti Siciliyanın etnik rəngarəngliyinə yönəldir. Burada müxtəlif xalqların yaşadığını, əhəlinin müxtəlif dillərdə danışdığını bildirir. Firənglərin çoxluq təşkil etdiyi, Yaqut əl-Həməvinin yaşadığı dövrdə hökmranlıq etdiyi ərazidə İslam elmlərinin inkişafı burada tanınmış müsəlman alimlərinin yaşaması da diqqətdən yayınmır. Belə ki, Şəkib Arslanın qeyd etdiyi kimi müsəlmanlar Siciliyanı itirdikdən sonra da orada islam mədəniyyəti çiçəklənməkdə davam edib. Mənbələrdə Siciliyadan çıxmış bir çox alimin adı çəkilir ki, onlar bu ölkədə müsəlman ağılığı ləğv edildikdən sonra yaşayıblar [7, 157].

Yaqut əl-Həməvi adı çəkilən əsərində demək olar ki, Siciliyanın ona məlum olan bütün şəhərləri barədə məlumat verir. Bu şəhərlər Mazara, Marsla, Milas, Minava, Sakina, Messina, Riyu, Alaqama, Dimnaş, Raba, Şaqa və s., qəsəbələr Qilluriya, Qusra kimi adlanır. Daha sonra Simintar (سمنطار) barədə yazır. Simintar Siciliya

adasında bir kənddir. Əbu Bəkr Atıq əs-Simintari bu yerdəndir. O, əməli saleh, ibadətkar bir insandır. Onun qadın kölələr barədə (Kitəb əl-Rəqaiq) كتاب الرقائق əsəri var. Digər kitabı دليل القاصدين (Dəlil əl-Qasidin) - qasidlərin yol göstərəni – on cilddən artıqdır. İbn əl-Qıta onun barəsində yazır: “Simintar kimi tanınan Abid Əbu Bəkr Atıq ibn Əli ibn Davud Siciliya adasının müctəhid abidlərindən və alim zahidlərindən biridir. Bu kitabı o, yüksək fəsahtlə yazıb əlifba hərfləri əsasında tərtib etmişdir. Onun "kölə qadınlar" كتاب الرقائق və "Saleh adamların xəbərləri" أخبار الصالحين adlı böyük bir kitabı da vardır. Bu olduqca böyük bir kitab olub tayı-bərəbəri olmayan maraqlı bir əsərdir. Onun fiqh və hədis elminə dair olduqca gözəl tərtibli əsərləri var. Həmçinin zuhdiyyə şeirləri və zəmanəni məzəmmət edən şeirləri var. Onlardan birində deyir:

فتن أقبلت وقوم غفول،	وزمان على الأنام يصول
ركدت فيه لا تريد زوالا،	عمّ فيها الفساد والتضليل
أيها الخائن الذي شأنه الإث	م وكسب الحرام ماذا تقول؟
بعثت دار الخلود بالثمن البخ	[10] س بدنيا عمّا قريب تزول

Fitnə baş versə də, adamlar bundan xəbərsizdir. Zəmanə insanlara hücum edir.

Fitnənin burada sonu görsənmir.

Fəsad və azgınlıq yer üzünü bürüyüb

Ey işi-gücü günah işlətmək və harama sahib olmaq olan xain!

Bu barədə sözün nədir?

Sən əbədi cənnəti ucuz bir qiymətə -

Zavala uğrayacaq dünya malına satdın

Yaqut əl-Həməvinin sözləri ilə desək, "kafirələr" in Siciliyanı ələ keçirməsi XI əsrin ortalarında baş verir. Biz bu prosesi İspaniyadakı rekongista hərəkatı ilə müqayisə edə bilərik. Ərəblərin İspaniyayı fəth etdiyi vaxtdan xristianlar onların ağılığına son qoymaq üçün böyük bir hərəkata başlayırlar. İspaniyanın fəthi və burada müsəlman ağılığı 714-cü ildən 1492-ci ilədək rekongista ilə mübarizə şəraitində keçir. Nəhayət, 7 əsrdən çox bir müddət keçdikdən sonra İspaniyada Qranada əmirliyinin ləğvi ilə müsəlman ağılığına son qoyulur.

İspaniya ilə müqayisədə Siciliyada müsəlman ağılığı nisbətən az, 200 il davam edir. Bu müddətdə vəbadan tutmuş Bizans imperatorluğu ilə toqquşmalaradək bir çox hadisələr yaşanır. Tarixi nöqteyi-nəzərdən 200 il köklü dəyişikliklər yarada biləcək böyük bir dövrdür. Bu dövrdə Siciliyada xilafətin digər güclü ədəbi irs yaranır. Burada yaşamış İbn Zəfər, İbn Qıta, İbn Hamdis kimi ədib və şairlərin adı indi də müsəlman dünyasının tanınmış ədəbi şəxsiyyətləri cərgəsində çəkilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Granara, William "Ibn Hawqal in Sicily / ابن حوقل في صقلية". Alif: Journal of Comparative Poetics, no. 3, 1983, pp. 94–99
2. Большаков, О. Г. История халифата. – Москва: Наука, – 1989. – 312 с.

3. Ирмилева, Т. Ю. История мусульманского мира. От Халифата до Ближневосточной Порты. – Пермь: Звезда, - 2000. – 350 с.
4. Шидфар Б. Я. Андалусская литература: краткий очерк . Москва : Наука, – 1970. – 184 с.
5. ابن حوقل، كتاب صورة الارض، منشورات بيروت، دار مكتبة الحياة، 1992، ص 439
6. احسان عباس، العرب في صقلية، دراسة في التاريخ والأدب، بيروت، دار الثقافة، 1975، ص 324
7. شكيب أرسلان، تاريخ غزوات العرب في فرنسا وسويسرا وإيطاليا وجزائر البحر المتوسط، دار الكتب العلمية، 2012، بيروت، ص 310
8. ياقوت الحموي الرومي، معجم الأدباء أو ارشاد الأديب الى معرفة الأديب، دار الكتب العلمية، 1991، الجلد الأول، ص 642
9. ياقوت الحموي الرومي، معجم الأدباء أو ارشاد الأديب الى معرفة الأديب، دار الكتب العلمية، 1991، الجلد الرابع، ص 635
10. <https://islamic-content.com/location/5989>

Xülasə

Dəmirova Cəmilə Vaqif qızı Siciliya şərq və qərb mədəniyyəti və tarixinin kəşiməsində

9-cu əsrdə Şimali Afrikadan gələn ərəb orduları Siciliyanı fəth etdilər. Burada bu gün də tapıla bilən ən böyük təsirlərdən biri Siciliyanın ərəblər tərəfindən idarə edildiyi 9-cu və 10-cu əsrlərdə meydana gəldi. Bu dövrdə Siciliya tez-tez müsəlmanların, xristianların və yəhudilərin yan-yanı yaşadığı dinlərarası bir utopiya kimi təsvir edilir və mədəniyyətlərarası sintezinə səbəb olur. Müsəlman hakimiyyəti altında Siciliya kosmopolit və fəravan bir yerə çevrildi. Siciliyada ərəb mədəniyyətinin ən çox təsir etdiyi bir yer varsa, o, şübhəsiz ki, Palermodur. Bir çox Siciliyalılar və xüsusilə Palermodan olanlar Avropadan daha çox Aralıq dənizi mədəniyyəti ilə əlaqələndirilir. Palermo dərin köklərə malik multikulturalizm simvoludur. Bu dövrdə Palermo Avropanın ən böyük və zəngin şəhərlərindən birinə çevrildi. Ərəb hökumətləri dövrü çoxmədəniyyətli bir dövr idi. O dövrdə Siciliya həyatı ərəb, bizans və yəhudi mədəniyyətlərinin birləşməsindən ibarət idi. Müsəlman hakimiyyəti cəmi bir neçə yüz il davam etsə də, onların irsi hələ də yaşayır.

РЕЗЮМЕ

ДАМИРОВА ДЖАМИЛЯ ВАГИФ КЫЗЫ СИЦИЛИЯ НА ПЕРЕКРЕСТКЕ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ КУЛЬТУРЫ И ИСТОРИИ

В 9 веке арабские армии из Северной Африки завоевали Сицилию. Одно из самых больших влияний, которое можно обнаружить и сегодня, пришло в IX и X веках, когда Сицилией правили арабы. Сицилию в тот период часто изображали как межконфессиональную утопию, где мусульмане, христиане и евреи жили бок о бок, что привело к культурному синтезу. Под властью

мусульман Сицилия стала космополитичным и процветающим местом. Если и есть место на Сицилии, где арабская культура оказала наибольшее влияние, то это, без сомнения, Палермо. Многие сицилийцы, особенно жители Палермо, больше ассоциируются со средиземноморской культурой, чем с европейской. Палермо — символ мультикультурализма, имеющий глубокие корни в своей истории. Палермо стал одним из крупнейших и богатейших городов Европы. Период арабского правления был временем мультикультурализма. Сицилийская жизнь в то время представляла собой сочетание арабской, византийской и еврейской культур. Хотя мусульманское правление продлилось всего пару сотен лет, их наследие продолжает жить.

SUMMARY

DAMIROVA JAMILAVAGIF

SICILY AT THE CROSSROADS OF EASTERN AND WESTERN CULTURE AND HISTORY

During the 9th century, Arab armies from North Africa conquered Sicily. One of the biggest influences which can still be found today came during the 9th and 10th centuries during the time Sicily was ruled by Arabs. Sicily during that period has often been portrayed as an interfaith utopia where Muslims, Christians, and Jews lived side by side, giving rise to a cultural synthesis. Under Muslim rule, Sicily became a cosmopolitan and prosperous place. If there is one place in Sicily where Arabic culture had the most impact, it is without question Palermo. Many Sicilians, and those from Palermo in particular, associate more with Mediterranean culture than European. Palermo is a symbol of multiculturalism with deep roots in its history. Palermo became one of the largest and wealthiest cities in Europe. The period of Arab rule was a multicultural time. Sicilian life at that time was a combination of Arab, Byzantine, and Jewish cultures. Although the Muslim rule lasted only a couple hundred years, their legacy lives on.

Rəyçi: prof.Aida Şahlar qızı Qasımova